

**ERZURUMLU ŐEHULİSLAM
SEYYİD FEYZULLAH EFENDİ
SEMPOZYUMU**

(31 EKİM-2 KASIM 2014 ERZURUM)

-TEBLİĞLER-

EDİTÖR
PROFDR. ÖMER KARA

ERZURUM - 2015

Feyzullah Efendi'nin Nesaihi'l-Mülük'u ve İslam Siyaset Geleneği Bağlamında Değerlendirilmesi

Yrd.Doç.Dr. Hanifi ŞAHİN
Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

İslâm Düşüncesinde Nesâyih Geleneği

Düşünce tarihinde devlet aygıtının yönetimine dair eserlerin ortak adına siyasetnâme denilmektedir. Bu tür eserler devlet adamlarına siyaset sanatı hakkında bilgi vermek, devlet yönetiminde dikkat edilmesi gereken hususlara dair tavsiyelerde bulunmak amacıyla yazılmışlardır. Bu eserlere devlet başkanları için yazılmışsa “nasihatü'l-mülük, âdâbü'l-mülük, tuhfetü'l-mülük, ahlâku'l-mülük, enîsü'l-mülük”, vezir, emîr veya diğer devlet adamlarına yönelikse “nasihatü'l-vüzerâ, tuhfetü'l-vüzerâ, mir'âtü'l-vüzerâ” gibi adlar da verilmiştir.¹

Siyâsetnâmelerde devlet çok yönlü olarak ele alınmaktadır. Yönetiminin temel ilkeleri, devlet başkanında bulunması gereken vasıflar, yönetimde dikkat edilmesi veya kaçınılması gereken hususlar, devlet görevlilerinin tayin ve denetimleri, beytülmâl idaresi, devletlerarası ilişkilerde uyulması gereken kurallar, hükümdarın Allah'a ve halka karşı sorumlulukları, devletin ayakta kalmasının temel şartları gibi konular üzerinde durulur. Eser oluşturulurken sadece teoride kalınmaz; yanı sıra pratik hayata yönelik hususlara ağırlık verilir. Âyetler, hadisler ve hikmetli sözler, meşhur hükümdarların, halife ve sultanların söz ve davranışlarından örnekler kaydedilerek yöneticilere tavsiyelerde bulunulur.²

İslâm düşünce tarihinde hicretin ilk asırlarından itibaren devlet yöneticilerine tavsiye ve öğütleri ihtiva eden siyasetnâmeler kaleme alınmıştır. Bu eserler Kur'ân ve hadislerde ilke düzeyinde yer alan vurgulardan beslenerek devlet yönetimine dair temel ilkeler, Hz. Peygamber ve ilk dört halifenin uygulamaları başta olmak üzere çeşitli dönemlerde gerçekleştirilen uygulamalar, siyasî ve idarî mektuplar, sözlü rivayetler bu eserlerin başlıca kaynaklarıdır. Hz. Ali'nin ve Abbasiler dönemi bazı halifelerin bu ilk siyasetname nüvelerini teşkil edecek mektuplar yazdığı bilinmektedir.³ Bu tarz yazılan ve derli toplu olan ilk eserlerden birisi de Mâverdi'nin *Ahkâmu's-Sultâniyye* adlı eseridir. Mâverdi'nin temel siyasî düşüncelerini yansıtan bu eser, genelde anayasa, idare, maliye

1 Bkz., Adalıoğlu, Hasan Hüseyin, “Siyâsetnâme”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII, 304.

2 Adalıoğlu, XXXVII, 304.

3 Bkz. Adalıoğlu, XXXVII, 304.

ve devletler hukuku kapsamına giren bazı konuları ele almaktadır. Eserin sadece küçük bir bölümü siyaset teorisi ile ilgili olup geri kalan kısmında kamu yönetiminin ve yönetim ilkelerinin ayrıntılı açıklamalarına yer verilmiş, devletin esas teşkilat ve idaresiyle ilgili fikhî hükümler bir arada sunulmuştur. Fakat bu küçük bölüm son derece önemlidir. Zira bu yönüyle eser İslâm siyaset tarihinde kapsamlı bir devlet teorisi geliştirme konusundaki ilk teşebbüs olup günümüze kadar İslâm devlet anlayışının oluşumunda etkili olmuştur.⁴

Büyük Selçuklular döneminin en meşhur siyasetnâmesi ünlü vezir Nizâmü'l-mülk (v. 485/1092), 'e aittir. Devlet kurumlarının teşekkülü, işleyişi, aksayan tarafları, alınacak tedbirler, kurumlara işlerlik kazandırmak için yapılması gereken düzenlemeler hakkında bilgiler içeren eser, Melikşah'ın isteği üzerine yazılmıştır. *Siyasetnâme*, İslâm dünyasında dönemin halife ve Padişahları başta olmak üzere ileri gelen devlet ve ilim adamlarına yol göstermek ve tavsiyelerde bulunmak amacıyla yazılan pratik siyaset bilim tarzındaki eser türünün önemli bir halkasıdır. Başlangıçta sultanın başvuru kitabı olarak kaleme alınmış olmasına rağmen sonraları medeniyet ve müesseseler tarihi, devlet teşkilatı ve devletler hukuku ile uğraşanlar için zengin malzemeler ihtiva eden bir eser haline almıştır. Eserde, sultana sadece öğüt ve tavsiyeler verilmekle kalmamış, sisteme önemli katkıda bulunabilecek ciddi tekliflerde getirilmiştir. Başka bir deyişle, "olması gereken"ler hakkında somut, pratik ve uygulanabilir önlemler önerilmiştir. Ayrıca eser, dönemin devlet ve bürokrasi yapısı, yöneten-yönetilen ilişkisini ve muhalif söylemleri içermektedir. Oldukça akıcı bir üslupla kaleme ele alınmış olan *Siyasetnâme*, içerik olarak devletin işleyiş biçimi, bürokrasideki aksaklıklar ve alınması gereken tedbirler, siyasi kurumlar ve rütbelere yanında, yönetim ve halk arasındaki ilişkiler ile yönetime muhalefet eden hareketler üzerinde yoğunlaşmaktadır.⁵

Bu yazım tarzının İslâm düşüncesinde sonraki dönemleri etkilemiş olduğu açıktır. Osmanlı toplumunda siyasetnâme geleneğinin ilk halkasını oluşturan klasiklerin Türkçe'ye kazandırılmasıyla başlamıştır. 1401'de ilk telif siyasetnâme olan *Kenzü'l-Küberâ* yazılmıştır. XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra bu tarz enselerin yazılmasında artışlar ve çeşitlenmeler olmuştur. Osmanlı toplumunu ve dönemim ulema sınıfını da etkileyen bu tarz, sonraki dönemlerde içeriği birbirine benzeyen çeşitli siyasetnâme ve nesâyih literatürünün gelişmesine katkı sağlamıştır.⁶

4 Bkz. Menekşe, Ömer, "İslâm Düşünce Tarihinde Devlet Anlayışı: Mâverdi ve Nizâmülmülk Örneği", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2005, 5/3, s. 197.

5 Bkz. Bkz. Adaloğlu, XXXVII, 305; Canatan, Kadir, "Geleneksel Siyaset ve Devlet Felsefesinin Bir Yorumu Olarak "Siyasetname" -Büyük Devlet Adamı Nizamülmülk'ün Devlet ve Siyaset Anlayışı Üzerine-", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, vol. 4/7 (Fall 2009), s. 200-201.

6 Osmanlı dönemindeki siyasetnameler ve özellikleriyle ilgili detay için bkz., Bkz., Yılmaz, Coşkun "Siyasetnâme", *DİA*, XXXVII, 307; Altay, Ahmet, "Klasik Dönem Osmanlı Siyasetname Geleneğine Genel Bir Bakış", *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, vol. 6/3 (Summer 2011), s. 1795-1809.

Risâle'nin Tanıtımı

Feyzullah Efendi 1048/1639-1115/1703 yılları arasında yaşamış, Osmanlı siyaset geleneğinde kendisi adına önemli başarılar elde etmiş Erzurumlu bir Şeyhülislâmdır. Uşşâkizâde İbrahim Efendi'nin⁷ verdiği bilgilere göre Feyzullah Efendi, Mevlana'nın mürşidi Şems-i Tebriz'in soyundan gelen bir seyyiddir. Buluş çağına erinceye kadar burada kalmış, ilköğrenimini çeşitli hocalardan Erzurum'da tamamlamıştır. Feyzullah Efendi hocası ve kayınpederi olan ve padişah hocalığına kadar yükselen Şeyh Seyyid Mehmed Vani Efendi vasıtasıyla saltanatla olan irtibatını güçlendirmiştir. Feyzullah Efendi II. Mustafa'nın hocalığı yanı sıra İstanbul'da çeşitli medreselerde müderrislik yapmış; ilki, yedi gün ikincisi de sekiz yıldan fazla olmak üzere iki dönem şeyhülislâmlık görevini yürütmüştür.⁸ Feyzullah Efendi'nin kişisel hırslarla dolu yaklaşım tarzı dönemin bozuk siyasî ve iktisadî durumuyla birleşince ayaklanmalar kaçınılmaz olmuş, 1703 yılında Edirne isyanı olarak bilinen isyan sonucu kendisiyle birlikte oğlu da hayatını kaybetmiştir.⁹ İstanbul, Erzurum, Mekke, Medine, Şam ve diğer yerlerde çok sayıda İslâmî kurum kazandırmış olan Feyzullah Efendi'nin eserlerine bakıldığında onların tefsir, hadî, fıkıh, kelam, otobiyografi ve siyasetle ilgili oldukları görülmektedir.¹⁰

Feyzullah Efendi'ye ait olduğu belirtilen¹¹ Millet Kütüphanesi'nde 2122/2 nolu ve 96-105 varakları arasında *Nesâyihu'l-Mülûk* adıyla kaydı bulunan risale, tespit edebildiğimiz kadarıyla, Feyzullah Efendi'ye ait değildir. Zira adı geçen risalede müellif, Dimaşk kâdî'l-kudâtlığını yapan ve uzun süre Emeviyye Camii hatipliğini yürüten önemli Şâfiî fakihlerinden Takıyyüddîn es-Sübki (v.756/1355) ile görüştüğünü ifade etmektedir. Ayrıca risalede “ona sordum anlamına gelen “seeltü / سئلتُ”, “ondan duydum” anlamına gelen “semi'tu / سمعتُ” “bana anlattı” anlamında “hakâ li/ لي / حكي لي” gibi yüz yüze görüşmeyi ifade eden kalıplar kullanılmaktadır.¹² Risalede Emevî camisinin vakfiyelerinden bahsedilmekte, yine Subki ismi ön plana çıkmaktadır.¹³ Yine Memluklü devleti sultanlarından 695-698/1296-1299 yılları arasında saltanatta bulunan Mansur Hüsameddin Lâçine atıfta bulunmaktadır.¹⁴ Müellif risalede 742 tarihini açıkça zikretmekte ve bu tarihte Mısır'a gelen Malikî fakihlerinden ve vefat

7 Uşşâkizâde İbrahim Efendi, *Târih-i Uşşâkizâde*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Bölümü, no: 2438, vr. 216b. Bu eser, Raşit Gündoğdu tarafından doktora çalışması olarak incelenip basılmıştır. Bkz. Raşit Gündoğdu (hızl.), *Uşşâkizâde Târîhi*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2005.

8 Uşşâkizâde, *Târih-i Uşşâkizâde*, vr.219a-b; Mehmet Serhan Tayşi “Feyzullah Efendi, Seyyid” *DİA*, İstanbul 1995, XII, 527.

9 Tayşi, XII, 528.

10 Uşşâkizâde, *Târih-i Uşşâkizâde*, vr. 223a.

11 Tayşi, XII, 528.

12 Bkz. Feyzullah Efendi, *Nesâyihü'l-Mulûk*, Millet Kütüphanesi, 2122/2, Vr. 98a, 99b.

13 Bkz. Feyzullah Efendi, *Nesâyih*, Vr. 101b.

14 Bkz. Feyzullah Efendi, *Nesâyih* Vr, 99a.

tarihi 757 olarak verilen¹⁵ Nurettin es-Sehavî ile görüştüğünü ve onunla Malikî fihhi üzerine konuştuğunu belirtmektedir.¹⁶

Uşşâkizâde Seyyid İbrâhîm Hasîb Efendi (v.1724), *Târîh-i Uşşâkizâde* adlı eserinde Feyzullah Efendi'nin *Nesâihü'l-Mülûk* adlı risalesinden bahsetmekte, risalenin tamamına kendi kitabında yer vermektedir. Uşşâkizâde, Feyzullah Efendi'nin çağdaşdır ve onunla yakın ilişki içerisindeydi. Feyzullah Efendi Taşköprizâde Ahmed Efendi'nin *eş-Şekâiku'n-Numâniyye*'sine *Zeyl-i Şekâik* adıyla zeyl yazan Nev'izâde'nin yarım kalan bu eserini tamamlama görevini Uşşâkizâde İbrahim Efendi'ye vermiştir.¹⁷ *Târîh-i Uşşâkizâde* yazım tarihine ilişkin kesin bilgi bulunmamakla beraber, Raşit Gündoğdu tarafından doktora tezi olarak çalışılıp yayımlanan çalışmada muhtemel tarih olarak 1111 (1699-1700)-1124 (1712-13) tarihleri verilmiştir.¹⁸

Târîh-i Uşşâkizâde'nin bilinen tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Bölümü 2438 numarada kayıtlıdır. 334 varak olan bu eser Feyzullah Efendi'nin aktif olduğu dönemlerini kapsadığı için eserin önemini daha da artırmaktadır. Müellif eserde Feyzullah Efendi'ye toplamda sekiz varak ayırmıştır. Müellif, 216-220 varakları arasında Feyzullah Efendi'nin doğumunu, eğitimi, siyasetle ilişkisini, hocalıklarını ve şeyhülislâmlıklarını anlatmıştır. 220-223 varakaları arasında ise çok önemli gördüğü ve kitabını süslesin diye kendisi eserine aldığını belirttiği¹⁹ *Nesâihü'l-Mülûk*'e yer vermiştir.

Süleymaniye Kütüphanesi'nde Feyzullah Efendi adına "müceddid hadisi" adıyla iki kayıt vardır. Bunlardan bir tanesi Hacı Mahmud Efendi 2149 numarada kayıtlıdır. Bu nüsha iki parçadan müteşekkildir. Birinci kısımda risalenin Arapça yazması yer almakta ve dokuz varaktan oluşmaktadır. İkinci kısım ise risalenin Osmanlı Türkçesine tercüme edilmiş şeklinden ibarettir ve on bir varaktır. Diğer nüsha ise Reşid Efendi bölümünde 1008 numarada kayıtlıdır. Bu nüsha üç varaktan oluşmaktadır. Elimizdeki *Târîh-i Uşşâkizâde*'de yer alan *Nesâihü'l-Mülûk ile* Süleymaniye Kütüphanesi'nde "müceddid hadisi" olarak kayıtlı olan nüshalar karşılaştırıldıklarında bunların aynı olduğu görülmektedir. Aralarında en önemli fark, *Târîh-i Uşşâkizâde*'de yer alan *Nesâihü'l-Mülûk*'ün, diğer iki nüshaya göre, eserin Feyzullah Efendi'ye nispetini gösteren ilk satırların yer almamasıdır. Onun haricinde bazı küçük yazım farklılıklarının da olduğu görülmektedir.

15 İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şehabeddin Ahmed el-Askalani, *ed-Dürerü'l-kâmine fi a'yâni'l-mietî's-sâmine*, Dârü'l-Cil, Beyrut 1972, I, 535.

16 Bkz. vr. 99b.

17 Gündoğdu, "Uşşâkizâde İbrahim Efendi", *DİA*, İstanbul 2012, XLII, s. 233-34; Ramazan Ekinci, *Uşşâkizâde Hasîb'in Zeyl-i Şakâ'iki (İnceleme-Metin-Dizin)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa 2014, s. 83 vd.

18 Bkz. Gündoğdu, *Uşşâkizâde Târîhi*, s. XLVIII.

19 Uşşâkizâde, *Târîh-i Uşşâkizâde*, vr. 220b.

Ulaştığımız sonuca göre “müceddid hadisi” olarak bilinen risale ile *Nesiyihu'l-Mülük* adlı risale aynıdır, ancak iki farklı isimle kayıt edilmişlerdir. Dönemin âlimi olmasını ve Feyzullah Efendi ile münasebetini nazari itibara aldığımızda Uşşakizâde'nin eserinde yer alan isimlendirmenin daha doğru olabileceği kanaatindeyiz. Biz her üç nüshayı karşılaştırdık. Değerlendirmelerimizi ise *Târih-i Uşşakizâde*'deki nüsha ile Hacı Mahmud Efendi 2149 nolu dokuz varaktan oluşan nüshalar üzerinden yaptık. Ayrıca risalede yer alan ayetleri, sure ve ayet şeklinde; hadisleri ise tahriçlerini yaparak dipnotlar halinde gösterdik.

Feyzullah Efendi'nin Siyaset Anlayışı

Feyzullah Efendi bu risalede uzun bir giriş yapmaktadır. Burada Allah'a hamd ve senâdan sonra Sultan II. Mustafa'nın (v.1115/1703) sayesinde gerçekleştiren hizmetlere atıfta bulunmaktadır. Ona göre II. Mustafa adil, cömert, hayâ timsali, asrının en değerlisi, İslâm'ın hamisi, Arap ve Acem sultanları içerisinde dengi olmayan, din ve milleti için yaptıklarıyla parlayan bir yıldızdır. O, ülkeler imar etmiş, kılıcıyla fesadı ve zulmü ortadan kaldırmıştır. Din-i mübinin kutsallarını korumuş, Müslümanların birliğin sağlamıştır. O, dini tecdid etmiş ve bu özelliği nedeniyle de diğer sultanlardan üstün olmuştur.²⁰

Feyzullah Efendi, Hz. Peygamber'in hadisinde ifade edilen müceddin ne zaman ortaya çıkacağı üzerine kafa yormakta, “ağzından vahiyden başka bir şey çıkmayan”²¹ Hz. Peygamber'in müceddidten maksadının ne olduğunun anlaşılması gerektiğini düşünmektedir. Bu amaçla o, tetkikler yaptığını, sonunda ulemanın meşhurlarının ve ileri gelen cumhurun bu hadisi kabul ettiklerini, yüz yıl düşüncesini Hz. Peygamber'in hicretini esas alarak temellendirmiş olduklarını gördüğünü belirtir.²² Risalede yer alan hadisin manası şöyledir: “Şüphesiz ki Allah bu ümmet için her yüz sene başında kendisi için dinini yenileyen birini gönderir”²³

Feyzullah Efendi'ye göre hadisin sıhhatinde herhangi bir kuşku yoktur. Çünkü hadis, hem Ebu Davud'un *Sünen*'inde hem de Taberâni'nin *el-Mucemu'l-Vasit*'inde yer almaktadır. Hadisin senedi sahih ve ravileri sıklıdır. Bu nedenle de Hâkim en-Nisâburî (v.405/1014) bu hadisi sahih kabul etmiştir. Dahası imamlar bu hadisle amel etmişlerdir. Beyhaki *el-Medhel*'inde bu hadisi Ahmet b. Hanbel'e isnad ederek rivayet etmiştir.²⁴ Yani ona göre tecdid hadisi üzerinden görüşlerini temellendirirken kendisine eleştiriler yöneltilemez; zira bu hadis, sahihtir ve ümmetin önde gelen uleması bu hadisi sahih kabul ederek amel etmişlerdir.

20 Uşşakizâde, *Târihi- Uşşakizâde*, vr. 220b; Feyzullah Efendi, Müceddid hadisi, Süleymaniye kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Bölümü, no: 2149, vr. 3b.

21 Necm, 53/3. ayetine telmih yapılmıştır.

22 Uşşakizâde, *Târihi- Uşşakizâde*, 221a; Feyzullah Efendi, Müceddid hadisi, vr.5b.

23 Uşşakizâde, *Târihi- Uşşakizâde*, vr. 221a; Feyzullah Efendi, Müceddid hadisi, vr.5a. Hadisin tam metni için bkz. Ebu Davud, *Melâhim*, 1.

24 Uşşakizâde, *Târihi- Uşşakizâde*, vr. 221a; Feyzullah Efendi, Müceddid hadisi, vr.5a.

Feyzullah Efendi geleneksel düşünce de görülen *tecdid* anlayışı gereği ilk yüz yılın müceddidi olarak Ömer b. Abdilaziz'i gösterir. İkinci asrın müceddid ise İmam Şafii'dir. Ömer b. Abdilaziz, şeriati tecdid etmişken, İmam Şafii, dinin yapısını ve İslâm'ın rükünlerini sağlamlaştırmıştır. Feyzullah Efendi, bu görüşüyle geleneksel çizgiyle uyum içindedir.²⁵ Ona göre her topluluk bu hadisin sırrına ulaşmış olmak için kendi yöneticilerini müceddid olarak görür. Fakat onların bu durumu zanna göre hareket etmektir, oysa zan hakikatten hiçbir şey ifade etmez. Müceddin zamanı ile ilgili ortaya konulan şeyler zandan öteye gitmemektedir.²⁶

Feyzullah Efendi'nin en dikkat çeken görüşü mie/yüzyıl hesaplamalarına dair önerdiği yeni tarihlendirme metodudur. Ona göre tecdid hareketleri tarihi dinin kemale ermesinden sonra başlatılmalıdır. Bu konuda hareket noktası hicret değil, Hz. Peygamberin vefatı olmalıdır. Onun dayanak noktası ise son ayet olarak nazil olduğu kabul edilen Maide süresinin 3. ayettir. Bu ayetin nüzülü ile Hz. Peygamber'in vefatı arasında 81 veya 82 gün vardır. O halde işin özeti şudur: Allah dinini kemale erdirdikten sonra her yüzyıl başında onu tecdid edecek kişiyi gönderir. Bir şey kemale ermedikçe onun tecdidinden bahsedilemez. Dolayısıyla tecdidi hicretle başlatmak, tamam olmayan bir süreç için tecdid öngörme anlamına gelir. Oysa bu bir tutarsızlıktır.²⁷ Ona göre dinde tecdide ihtiyaç vardır. Zira din, gönderildiğinden günümüze kadar kemal noktasına ulaşmış olsa da onda nesh, tebdil, ekleme ve çıkarma gibi şeylerin olması muhtemeldir. Tecdid sayesinde bu eksiklikler giderilir, ahkâm tam olur, artık yukarıdaki ihtimallere kapılar kapatılır.²⁸

Feyzullah Efendi, Hz. Peygamber'in hicretinden 1110. seneyi "işte şuan içinde olduğumuz onuncu senenin 11. yüzyılın başı olması umulur" diyerek bu yılı müceddid yılı olarak kabul eder, bu yüz yılda şeriati diriltinin çok büyük sevaba ulaşacağına işaret eder. Onun işaret ettiği takvim eğer Rumî ise bu Miladî olarak 1694'e tekabül eder.²⁹ Bu da hicret tarihinden çıkarıldığında 1694-622= 1072 olmaktadır.

Feyzullah Efendi "kim mükâfat bekleyerek bir hayır yaparsa onun Allah ve insanlar nezdinde bir karşılığı olmaz" nazmından hareketle bu durumun istisnasının sadece melikler ile hakka tabi olan ve güzel bir yol tutan âlimlerin olacağını belirtir.³⁰ Ona göre sultan bu işi yerine getirmede daha etkilidir. Zira halk, sultandan korkar. Sultan, Allah'ın mahlûkatı üzerine bir halifesidir, Allah'ın hakkının korunmasında bir emindir. Onun

25 Ebü'l-Fida İsmail b. Muhammed Aclûnî, *Kefî'l-Hafa*, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut 1932, I, 243. Müceddidler için verilen sıralama şöyledir: Ömer b. Abdulaziz, İmam Şafii, İmam Ebu'l-Hasan el-Eş'ari, Ahmed İsfherani, İmam Gazali, Fahrüddin Razi, Takyuddin b. Dakiki'l-Iyd ve İmam Bulkinî/ Zeynul Iraki. Detay için bkz. Aclûnî, I, 243-44.

26 Uşşâkizâde, *Târih-i Uşşâkizâde*, vr. 221b; Feyzullah Efendi, Müceddid hadisi, vr. 5b-6a.

27 Uşşâkizâde, *Târih-i Uşşâkizâde*, vr. 221b Feyzullah Efendi, Müceddid hadisi, vr. 6b.

28 Uşşâkizâde, *Târih-i Uşşâkizâde*, vr. 221b-222a; Feyzullah Efendi, Müceddid hadisi, vr.7a.

29 Uşşâkizâde, *Târih-i Uşşâkizâde*, vr. 222a; Feyzullah Efendi, Müceddid hadisi, vr.6b.

30 Uşşâkizâde, *Târih-i Uşşâkizâde*, vr. 222a; Feyzullah Efendi, Müceddid hadisi, vr.6b.

siyasetiyle insanların işleri tamam olur, fitne ve fesat ortadan kalkar. Sultan olmazsa nizam yerle bir olur, iyi ile kötü eşit seviyeye çıkar, kargaşa ortamı olur; iyi kötüden ayırt edilmez, yetkinlik ve acizlik aynı seviyede olur. Sultan acı ve elemi barındıran demirden keskin bir kılıçtır. Bu kılıç fitne ve zulümleri ortadan kaldıran, felaketleri ve musibetleri bertaraf eden bir yıldızdır. O, tüm bu önemli işleri Allah Teâlâ'nın emri gereğince yapar. İlgili ayet şöyledir: “*Ey Davud! Biz seni yeryüzünde halife yaptık. O halde insanlar arasında adaletle hükmet. Hevâ ve hevese uyma*”.³¹ Halka ait konularda adaletle hükmetmek, dini işlerde ise nefsanî arzuları terk etmek gerekir.³²

Fezullah Efendi'ye göre bu ayetin ortaya koyduğu çok sayıda ilke söz konusudur. Öncelikle Allah'ın Kitabı'na yapışmak gerekir. Çünkü o, şeriatın kanunu; dinî ve dünyevî hükümlerin anayasasıdır. Onda hükümlerin tamamı yer alır. O, helali ve haramı açıklar. Onda herkes hak ettiğine ulaşsın diye insaf ve adalet esas alınmıştır. Zaten adalet de Allah tarafından emredilmiştir. “Allah size, mutlaka emanetleri ehli olanlara vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder.”³³ Fezullah Efendi bu naslardan hareketle yönetim için ideal olan tavırları tespit eder: Ona göre adalet, ana sermayedir ve adaletin sağlanması temel hedeftir. Adaletin çok farklı boyutları olur. Ama her hâlükârda adaletten şaşmamak gerekir. Zira “adalet, yenilmez ordudur” denilmiş olması da onun önemini gösterir.³⁴

Fezullah Efendi'ye göre Hz. Peygamber'in Sünnet'ine uymak da önemli bir diğer ilkedir. Zira Sünnet, dünya ve ahirette kurtuluşun sebebidir. Enes b. Malik'in rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber şöyle der: “Kim benim sünnetimi ihya ederse beni ihya etmiş olur, beni ihya eden ile ben cennete beraber olacağız.”³⁵ Fezullah Efendi, Kur'an ve Sünnet'e yapışan, bu iki kaynak ile ahlaklanan kişinin, övgüye dair bütün hasletleri kendisinde cem etmiş olacağı kanaatinde. Çünkü her şey bu iki kaynaktan mündemiçtir. Güzel ahlakın tamamı, bu iki kaynaktan elde edilir. Ona göre bu iki kaynaktan ilke düzeyinde çok şey çıkarılabilirse de öne çıkan bazılarını işaret etmek gerekir ki, bunlar aynı zamanda iyi bir yöneticinin sahip olması gereken hasletlerdir.

Zulmü def etmek: Sultan'a düşen görev zulmü def etmek, zalimden mazlumun hakkını alıp ona vermektir. Bu aynı zamanda da önemli bir ahlaki görevdir. Zulüm en büyük fitnedir, kötülüklerin yayılması ve sıkıntıların artmasında en büyük paya sahiptir. Ona göre bir şiirde de ifade edildiği üzere “zulmün otlığı tehlikelerle doludur. Dolayısıyla zalim kişi kaybetmeye mahkûmdur ve zulüm, hangi açıdan bakılırsa bakılsın hüsrandır.”³⁶

31 Sa'd, 38/26.

32 Uşşâkizâde, *Târih-i Uşşâkizâde*, vr. 222b; Fezullah Efendi, Müceddid hadisi, vr.7b.

33 Nisa, 4/58.

34 Uşşâkizâde, *Târih-i Uşşâkizâde*, vr. 222b; Fezullah Efendi, Müceddid hadisi, vr.7b.

35 Uşşâkizâde, *Târih-i Uşşâkizâde*, vr. 221a; Fezullah Efendi, Müceddid hadisi, vr.8a. Hadis şu kaynaklarda yer alır. Tirmizi, *İlim*, 17; Taberani, *el-Mucemu'l-Evsat*, VI, 125.

36 Uşşâkizâde, *Târih-i Uşşâkizâde*, vr. 22b; Fezullah Efendi, Müceddid hadisi, vr. 8b.

Rifkat: Sultan'a düşen diğer bir görev de halka yumuşak, dostça davranmak, halkın zayıflarını kollayıp gözetmektir. Sultan, eli altındaki fakirleri kardeşleri olarak görür, onlara bolca ihsanda bulunur. Çünkü "Müslüman Müslümanın kardeşidir. İsterse emir, ister sultan olsun fark etmez." Feyzullah Efendi'ye göre Müslümanların işlerini üstelenmek, devlet kademesinde görev almak Allah'ın lütfuna ulaşmanın bir adımdır. Zira Hz. Peygamber: "Ey Allah'ım! Ümmetimin işlerinden bir şey üstlenip de onlara merhametiyle davranın kişiye sen de lütuf ve merhametinle muamele et"³⁷ şeklinde dua etmiştir.³⁸

Feyzullah Efendi'ye göre yukarıda gösterilen ilkelerin dışında övgüyü hak edecek çok sayıda haslet vardır. Sultanı II. Mustafa övgülerin sahibi olarak bu ulvi makamı üstlenmiştir. Zamanın geçmesine rağmen onun varlığı devam etmektedir. Ortaya çıkan zulümler onun adaletinin ve ihsanının nurunu ile yok olmaktadır. Fesat unsurları onun keskinliği ile silinmekte, onun kılıcıyla yaralanmaktadır. Onun adaletine muttali olanlar, ihsan pınarlarından faydalanmaktadır. Dinin rükünleri çöktükten sonra tekrar yerine oturtulmuştur. Ancak ihtilal ateşi tutuşturulmuş, her taraftan şiddetli rüzgâr esmiş, fesatlar ortaya çıkmış, akideler tersyüz olmuş ve savaş kaçınılmaz olmuştur. Zaman, birlik olma zamanıdır. Şer kılıfından çıkmış, her tarafı fesat kaplamıştır ve nihayet olan olmuştur. Feyzullah Efendi bir şiire atıfla durumu geçici olduğunu ve zaferin sultanın olacağını ifade etmektedir.³⁹

Feyzullah Efendi "Sultanımız" dediği II. Mustafa'ya ve onun iktidarına her durumda dua etmekte ve onun bazı özelliklerine işaret etmektedir. Buna göre II. Mustafa, meliklerin en kıymetlisidir, çünkü o, akıl ve tahsil bakımında en üstünüdür. O, lüzumsuz işlerle meşgul olmaz. O, hem dinin hem de devletin tecdidini için beklenen müceddididir. Zira o, kendinden önceki melikleri keskin zekâsı ve gücüyle geride bırakmıştır. Onun zamanında ülkeler, adalet ve ihsan ile dolmuş, insanlar emniyet içinde olabilmüşlerdir. Sıkıntı ve keder dumanları dağılmış, halk arasındaki fitne ve savaş durulmuş, inatla sıkıntı çıkaranların belleri bükülmüştür.⁴⁰

Risâlenin Nesâyih Geleneğindeki Yeri

Feyzullah Efendi'nin *Nesâyihu'l-Mulûk* adlı eseri İslâm siyaset geleneğinde öne çıkan *Siyasetnâme*, *Ahkamu's-Sultaniyye* tarzındaki eserlerin özelliklerini taşır. Bu tür eserlerden temel farkı, müceddid hadisini merkeze olarak çokça iltifat ettiği II. Mustafa'nın hem resmî (riyaset) otoritesine hem de dinî (imamet) otoritesine teolojik bir meşruiyet kazandırma çabasıdır. Bu nedenle de müellif, ilgisiz bazı delillendirmeler yapmaktadır. Ona göre müceddid hadisi doğrudur; ancak bu hadisin gereği olan tarihlendirmede yanlışlık yapılmaktadır. Başlangıç tarihi olarak Hz. Peygamber'in

37 Müslim, *Sahih*, İmâre, 19.

38 Uşşâkizâde, *Târih-i Uşşâkizâde*, vr. 223a.

39 Uşşâkizâde, *Târih-i Uşşâkizâde*, vr. 223a; Feyzullah Efendi, Müceddid hadisi, vr. 9b.

40 Uşşâkizâde, *Târih-i Uşşâkizâde*, vr. 223a; Feyzullah Efendi, Müceddid hadisi, vr. 9b.

hicreti değil, vefatı alınmalıdır. Çünkü bir şeyin tecdidinden bahsedebilmek için öncelikle o şeyin ikmali gerçekleşmiş olmalıdır. Bir şey kemale ulaşmadan onda tecdidden bahsedilmez. Dolayısıyla tecdid hadisi için hicretin esas alınması doğru olmayacaktır; zira vahiy süreci devam ettiğinden bir kemal noktası oluşmamıştır. Tecdidin olabilmesi için vahyin bitmiş olması şarttır.

Feyzullah Efendi, Mâverdi (v.450/1058)⁴¹, Nizâmü'l-Mülk (485/1092)⁴² ve Gazzalî (505/1111)⁴³ gibi siyaset ile dini iç içe gören, siyaseti dinin belirlemesi gerektiğini kabul eden bir bakış açısına sahiptir. Bu nedenle o, yöneticinin hareket noktasının Kur'an ve Sünnet olması gerektiğini düşünür, sıklıkla bu iki kaynağa referansta bulunur. Alıntı yaptığı ayetler, İslâm siyaset düşüncesinde sıklıkla vurgulanan ayetlerdir.⁴⁴ Bu ayetler, Sad suresi 26. ayet ile Nisa suresi 58. ayetleridir. Burada amaç, otoritenin dinî kaynaklı olduğunu göstermektir. İlk ayette Davud (a.s.)'ın halife olmasını temele alarak yöneticilerin bu özelliğine dikkat çekerken, ikinci ayet ile de yöneticinin niteliklerini temellendirmektedir. "İnsanlar arasında adaletle hükmet" emrinden hareketle adaleti, işleyen bir sistemin en önemli unsuru olarak görür. Ona göre adaletin gereği olarak sultanın zulmü ortadan kaldırması ve halkına yumuşak davranması esastır. Çünkü halife her ne kadar bir otorite sahibi olsa da neticede tüm müminlerle kardeştir. Dolayısıyla kardeşlik hukukuna göre hareket etmesi gerekir.

Feyzullah Efendi bu hadise dayanarak tecdidin olması gerektiğini ön koşul olarak kabul eder. Ona göre kendi dönemi, Hicri 11. asır bir müceddid dönemidir, bu dönemde bir müceddid gelmesi gerekir. Bu kişi II. Mustafa olmalıdır. Anlaşıldığı kadarıyla onun bu konudaki düşünceleri, kişisel ilişkileri nedeniyle Sultan'a yakın olma amacıyla ileri sürülmüştür. Feyzullah Efendi, II. Mustafâdan başka müceddid adayları olarak gösterilen kişileri, "zanna dayalı verilmiş kararlar" olarak görmekte ve onları reddetmektedir. Ona göre II. Mustafâ'nın müceddid oluşu zanna değil, matematiğe dayanır. Zira Hz. Peygamber'in vefatından II. Mustafâ'nın saltanata çıkışı arasında on asır geçmiştir. Zaman 11. asırdır ve bu asrın başlarına iktidarı denk gelen II. Mustafa beklenen müceddididir.

Feyzullah Efendi'nin bu risalesi, II. Mustafâ'nın başarılarına atıfta bulunsa da aynı zamanda Osmanlı toplumunda bir rahatsızlık ve kargaşa durumunun olduğuna da işaret etmektedir. Feyzullah Efendi, döneminin karışıklık arz ettiğini, fitne ateşlerinin

41 Bkz., Mâverdi, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib, *el-Ahkâmü's-sultaniyye*, Kuveyt 1989, s. 3-29; el- Ali Şafak, "Ahkam's-Sultaniyye", *DİA*, I, 554-55.

42 Bkz., Nizamülmülk, Ebu Ali Kivamüddin Hasan b. Ali b. İshak et-Tusi, *Siyasetname*, çev. Mehmet Taha Ayar, Türkiye İş bankası Yayınları, İstanbul 2009, s. 11-12.

43 Bkz., el-Gazzalî, Muhammed bin Muhammed *et-Tibrü'l-mesbuk fi nasihati'l-müluk*; thk. Ahmed Şemseddin, Beyrut 1988, ss.43-64. Devletin kaynağı konusunda tartışmalar için bkz., Barbier, Maurice, *Modern Batı Düşüncesinde Din ve Siyaset*, çev. Özkan Gözel, Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999, s. 13vd; Kallek, Cengiz, "Mâverdi'nin Ahlakî, İçtimai, Siyasi ve İktisadî Görüşleri", *DİVÂN: İlmî Araştırmalar*, sy. 17 (2004/2), s. 219-265.

44 Bkz., Mâverdi, s. 23; Nizamülmülk, s. 341.

yakıldığını, Osmanlı tebaasına düşenin birlik ve beraberlik içinde hareket etmeleri gerektiğini düşünmekte; bu nedenle de risalede “zaman birlik zamanıdır” diyerek herkesi II. Mustafa'nın tecdidle taçlandırılmış otoritesine uymaya çağırılmaktadır.

Feyzullah Efendi'ye göre toplumları idare etmek noktasında iki sınıf vardır. Biri ulema diğeri sultanlardır. Sultan halk üzerinde ulemaya göre daha etkindir, halk sultanı daha çok korkar. Dolayısıyla ideal yöneticiler sultanlardır. Sultan, Allah'ın halifesi, yeryüzündeki gölgesidir. Sultan keskin bir kılıçtır; onun siyasetiyle işler tamam olur; fitne ve fesat ortadan kalkar. Sultan olmazsa nizam yerle bir olur. Sultanın yetkisinin kaynağı Kur'an ve sünnettir. Sultanın yapması gereken şey, adeta ilke deposu olan bu iki kaynaktan istifade etmektir.⁴⁵

Sonuç

Feyzullah Efendi'nin *Nesâyihi'l-Mülük*'u II. Mustafa'nın beklenen müceddid olduğunu ilgili hadis üzerinden temellendirmeye çalışması, geleneksel *nesâyihi/siyâsetnâme* tarzından ayıran en önemli yönüdür. Onun siyasete dair görüşleri iki sayfa kadardır ve bunların tamamına yakını daha önceki dönemlerde yazılan ve temelde sultanlara rehberlik etmeyi hedefleyen eserlerde yer alan bilgilerden ibarettir. Bu nedenle bu risalede siyasete dair yer alan görüşlerinin orijinallik taşıdığını söylemek iddialı bir düşünce olacaktır. Metnin bütünlüğünden anlaşıldığı kadarıyla II. Mustafa'nın, hocası Feyzullah Efendi'den bu tarz bir eser yazmasını istediğine dair bir ipucu görülmemektedir. Ancak Feyzullah Efendi'nin bu risaleyi çak yakın ilişki içerisinde olduğu II. Mustafa'ya yön vermek ve *nesâyihi* geleneğinde bir halka olmak amacıyla bireysel bir teşebbüsü olarak kaleme aldığını söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

Aclûnî, Ebü'l-Fida İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-Hafa, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi*, Beyrut 1932.

Adaloğlu, Hasan Hüseyin, “Siyâsetnâme”, *DİA*, İstanbul 2009.

Altay, Ahmet, “Klasik Dönem Osmanlı Siyasetname Geleneğine Genel Bir Bakış”, *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, vol 6/3 (Summer 2011), s. 1795-1809.

Barbier, Maurice, *Modern Batı Düşüncesinde Din ve Siyaset*, çev. Özkan Gözel, Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999.

Canatan, Kadir, “Geleneksel Siyaset ve Devlet Felsefesinin Bir Yorumu Olarak Siyasetname -Büyük Devlet Adamı Nizamülmülk'ün Devlet ve Siyaset Anlayışı Üzerine-”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, vol. 4/7 (Fall 2009), s. 200-201.

45 Mavardi ve Nizamülmülk'de benzer düşünceler vardır. Bkz. *Ahkâm*, s. 24-247; Nizamülmülk, s. 127-128.

Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eşas es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvud*, nşr. M. Muhyiddin Abdulhamid, Dâru'l-Fikr, Beyrut ts.

Ekinci, Ramazan, *Uşşâkîzâde Hasîb'in Zeyl-i Şakâ'iki (İnceleme-Metin-Dizin)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa 2014.

Feyzullah Efendi, *Müceddid Hadisi*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Bölümü, no: 2149; Süleymaniye kütüphanesi, Reşid Efendi Bölümü, no: 1008.

Gazzali, Muhammed b. Muhammed, *et-Tibrü'l-mesbuk fi nasihati'l-müluk*, thk. Ahmed Şemseddin, Beyrut 1988.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şehabeddin Ahmed el-Askalani, *ed-Dürerü'l-Kâmine fi Ayâni'l-Mieti's-Sâmine*, Dâru'l-Cil, Beyrut, 1972.

Gündoğdu, Raşit, "Uşşâkîzâde İbrahim Efendi", *DİA*, İstanbul 2012, XLII.

Kallek, Cengiz, "Mâverdi'nin Ahlâkî, İçtimai, Siyasî ve İktisadî Görüşleri", *DİVÂN: İlmî Araştırmalar*, sy. 17 (2004/2), s. 219-265.

_____, "Maverdi", *DİA*, İstanbul 2003, XXVIII.

Maverdi, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib, *el-Ahkâmü's-sultaniyye*, Kuveyt 1989.

Menekşe, Ömer, "İslâm Düşünce Tarihinde Devlet Anlayışı: Mâverdi ve Nizâmülmülk Örneği", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2005, 5/3.

Müslim, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc, *Sahîhu Müslim*, tahk. M. Fuad Abdalbâkî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, Beyrut, ts.

Nizamülmülk, Ebu Ali Kıvamüddin Hasan b. Ali b. İshak et-Tusi, *Siyasetnâme*, çev. Mehmet Taha Ayar, Türkiye İş bankası Yayınları, 5. bs., İstanbul 2009.

Şafak, Ali, "Ahkam's-Sultaniyye" *DİA*, İstanbul, 1988, I.

Taberani, Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyub el-Lahmi, *el-Mu'cemü'l-evsat*, tahkik: Mektebetü'l-Maârif, Riyad 1985/1405.

Tayşi, Mehmet Serhan "Feyzullah Efendi, Seyyid" *DİA*, İstanbul 1995, XII.

Tirmîzi, Ebu İsa Muhammed b. İsa, *Sünen*, Dâru İhyâi Turasi'l-'Arabiyye, Beyrut ts.

Uşşâkîzâde Seyyid İbrahim Efendi, *Târîh-i Uşşâkîzâde*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Bölümü, no: 2438.

Uşşâkîzâde Târîhi, haz. Raşit Gündoğdu, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2005.

Yılmaz, Coşkun, "Siyasetnâme", *DİA*, İstanbul 2009.